

POLONYA, LİTVANYA VE BELARUS TATARLARINDA KÜLTÜREL MİRAS, GELENEK VE KİMLİK*

Cultural Heritage, Tradition and Identity among Tatars Living in Poland, Lithuania and Belarus

Prof. Dr. Metin EKİCİ**
Dr. Emilia TEMİZKAN***

ÖZ

Birbirine bağlı olan gelenek ve kültürel miras kavramları bir toplumun kimlik oluşumunda büyük rol oynamaktadır; özellikle de 600 seneden fazla Hristiyan Slav topluları arasında yaşayan küçük bir Müslüman Türk azınlığı söz konusu olduğunda sahip olunan gelenekleri yaşatmak daha da önemli hâle gelmektedir. Bu makalede inceleme konusu edilen Polonya, Litvanya ve Belarus (PLB)'ta yaşayan Tatar Türkleri, Doğu Avrupa'dadır ve bu bölge, Türk Dünyası adını verdiğimiz büyük coğrafyanın en batısında yer almaktadır. Makalede; Polonya Litvanya ve Belarus Tatarlarının geçiş törenleriyle ilgili geleneklerini ve bunların Tatar kimliğinin oluşumu ve bazı değişimlerle yaşatılarak korunmasının ve bazılarının yeniden canlandırılarak sürdürülmesinin rolünü değerlendirdik. "Polonya, Litvanya ve Belarus Tatarlarında Halk İnanmaları ve Uygulamaları" adlı doktora çalışmasından üretilen bu makalede, Tatarların eski ve yeni yazılı kaynaklarından ve alanda derleme çalışmasıyla kaynak kişilerden elde ettiğimiz verileri kullandık. Polonya, Litvanya ve Belarus Tatarlarının gelenekleri ve ritüelleriyle ilgili önemli kaynaklardan biri el yazmalarıdır. Bunların içerisinde eskiden ve günümüzde yapılan törenlere, gündelik ve dinî hayata dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde icra edilmeyen bazı gelenekler de bu yazmalarda anlatılmaktadır. El yazmaları, Tatarların hayatında önemli rol oynamakta; bu yazmalar yalnızca dinî bilgi aktarma aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel kimlik ve etnik aidiyeti belirlemede de önemli rol oynamaktadır. Bu noktadan bakıldığında, sözü edilen el yazmaları Tatar kültürünün devamlılığını sağlayan birer hafıza mekânları gibi değerlendirilebilir. Bu eserler Arapça, Çağatayca ve Lehçe (bazen Rusça ya da Belarusa) olarak üç farklı dilde Arap harfleriyle yazılmıştır. Bu el yazmaları arasında; Kur'an, tefsir, "kitab (siyer-i nebi)", "chamai", "hramotka (cevşen)" veya "nuska (muska)", "dalawary (rulo şeklinde dualar)" ve "muhiir (duvara asılan levha)" bulunmaktadır. Sözlü kaynaklar ise hâlen Polonya, Litvanya ve Belarus'ta yaşayan ve yaptığımız alan araştırmaları sırasında bize geçiş törenleriyle ilgili inanma ve uygulamalar hakkında bilgi veren az sayıdaki Tatar Türkleridir. İncelemede elde edilen verileri toplamak için Polonya, Litvanya ve Belarus'ta gerçekleştirdiğimiz alan araştırmamızda; görüşme, katılarak gözleme şeklinde derleme yöntemleri kullanılmıştır. 2016-2018 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz bu alan araştırmaları sırasında söz konusu kimliğin sürdürülmesine ve korunmasına katkı sağlayan birçok törene katılma fırsatımız oldu. Derleme yapmak için kaynak kişilerin seçiminde titizlik gösterilmiş, gözlem yoluyla elde edilen gelenek ve ritüeller hakkındaki bilgileri doğrulama ya da zamanla nasıl bir değişime uğradıklarını değerlendirmek için görüşme (mülakat) yoluyla elde edilen veriler kullanılmıştır. PLB Tatarları, Slav topraklarına yerleştirildiklerinden bir süre sonra aile ortamı dışında ana dillerini kullanma imkânı bulamamış ve yerel halkla sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ilişki kurabilmek için Lehçe (Polonya'nın resmi dili) ya da yaşadıkları bölgedeki diğer yerel dilleri kullanmak zorunda kalmışlardır. PLB Tatarlarının yaşadığı ülkelerin belli bir süre Sovyet rejimi içinde kalması da PLB Tatarları üzerinde pek çok olumsuz etki yaratmış; Sovyet rejiminin getirdiği çeşitli yasaklar nedeniyle milli kimliklerini daha çok geçiş törenleriyle ilgili gelenekler ve ritüellerde yaşatmaya çalışmışlardır. Bu nedenle, çoğu geleneği din ve inanç unsuru olarak sürdürmekte ve korumaya çalışmaktadırlar. Ayrıca etnik kimliklerini yeniden canlandırmak için Kırım ve Kazan Tatarları ya da Türkiye'de yaşayan Tatarlar ile etkileşimleri çerçevesinde bazı geleneklerini son yıllarda yeniden canlandırmaya çalıştıkları da araştırmalarımız sırasındaki tespitlerimizdendir. PLB Tatarlarının somut olmayan kültürel miras unsurlarını yaşatma ve belli bir kısmını yeniden canlandırma çabaları üç ülkeye dağılmış olan Tatar Türklerinin kendi kimliklerini yaşatma mücadelesi olarak değerlendirilmelidir.

* Bu makale, Ege Üniversitesi SBE Türk Halk Bilimi ABD'de Prof. Dr. Metin Ekici danışmanlığında Emilia Temizkan tarafından hazırlanıp sunulan "Polonya, Litvanya ve Belarus Tatarlarında Halk İnanmaları ve Uygulamaları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş tarihi: 28 Ekim 2021 - Kabul tarihi: 14 Eylül 2022

Ekici, Metin; Temizkan, Emilia. "Polonya Litvanya ve Belarus Tatarlarında Kültürel Miras, Gelenek ve Kimlik" *Millî Folklor* 135 (Güz 2022): 33-45

** Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, İzmir, metin.ekici@ege.edu.tr; mekici@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-9400-8462.

*** tureckie@interia.pl, ORCID ID: 0000-0001-7178-1711.

Anahtar Kelimeler

Geçiş törenleri, el yazmaları, Polonya Tatarları, kültürel kimlik.

ABSTRACT

As a related and tied terms tradition and cultural heritage play very important role in creation and definition of identity. When it comes to a Muslim Turkish minority that has been living among the Christian Slavs for more than 600 years, keeping alive the owned traditions become much more important than ever. The Tatars, living in Poland, Lithuania and Belarus (PLB), that are the subject matter of this article, have been living in east Europe and this region is the west end of Turkic speaking world. In this article, we have dwelled on the role and importance of rites of passage and some other traditions that might have been sustained with some changes on the formation of Tatar identity in Poland, Lithuania and Belarus. Departing from the dissertation “The Folk Beliefs and Practices of Tatars Living in Poland, Lithuania and Belarus” in these article certain old and new written and oral sources are being utilized. As the most important written sources for the traditions and rituals are the manuscripts, those manuscripts provide very valuable information on the rituals about daily life and practices related to beliefs. It should also be reminded that some of the forgotten rituals and practices are described in those manuscripts. It is not an exaggeration to say that those manuscripts have not only provided information on the rituals and practices that plays very important role in the life of the Tatars, but they might also be valued as the memory boxes. Those manuscripts were written down in three languages; Arabic, Chagatai Turkish and Polish (some of them in Russian and Belarussian) and all the manuscripts were written with Arabic scripts. Some of manuscripts consist of verses from Koran and some of them are tafsir, and many of them are called “chamails”, “hramotka”, “nuska”, “dalawary”, and “muhir”. As for the oral sources, they are the Tatar Turks living in Poland, Lithuania and Belarus as small communities, and during our field work they provided information on their current traditions, rituals and practices. In order to obtain information on their traditions we had number of fieldwork trips between 2016 and 2018, and in order to record the information provided we used the method of “face to face meeting”, “observation” and “participation to event”. In order to observe, collect and record the current situations and meaning of each traditions we have participated number traditional ceremonies and we carefully selected our informants who had enough information on the past and current situation and changes took place in those rituals. It is our finding that the Tatars who located in Slavic land could not be able to speak their native language outside the household area. It is also our observation that Soviet rule of Poland, Lithuania and Belarus had certain negative effects and destruction on the cultural identity of the Tatars living in those countries. In the face of the bans exercised by Soviet regime Tatars have tried to keep their cultural identity alive by keeping the traditions related to the rites of passage and rituals alive. As a result, today most of the elements of intangible cultural heritage have been practiced and sustained as part of beliefs and religion. It is also our fieldwork finding and observation that the Tatars living in Poland, Lithuania and Belarus have been revitalizing some of the past rituals and traditions upon meeting and reuniting with their relatives in Crimea, Kazan and Turkey. It should be kept in mind that the struggle and efforts for keeping alive, safeguarding and recreating those intangible cultural heritage elements be regarded as keeping alive the cultural identity of Tatar Turks scattered in those three countries.

Keywords

Rites of passages, manuscripts, Tatars in Poland, cultural identity.

Giriş

Polonya, Litvanya ve Belarus (PLB) Tatarları, Avrupa'nın doğusunda ve Türk Dünyası'na göre ise en batıda yaşayan bir Türk toplumdur. Üç farklı ülkede küçük topluluklar hâlinde bulunmaları hem kendilerinin hem de içinde yaşadıkları ülkelerin yaşadıkları tarihi olayların bir sonucudur. Tarihsel olarak bakıldığında PLB Tatarlarının, 620 yıl önce Orta Asya'dan gelip Slav halklarının arasına yerleşen Kıpçak Türkleri olduğu görülür. Lehistan'ın sınırlarına yerleşmelerinin nedeni Prens Vitold'dur. Vitold, Tatarların iyi birer savaşçı olduğunun farkında olduğu için onların paralı askerler olarak Lehistan'a yerleşmelerini ve Töton Şövalyelerine karşı ülkesinin sınırları korumalarını teklif etmiş ve bunun sonucunda ilk Tatar gruplar bölgeye paralı askerler olarak yerleşmiştir. Litvanya Krallığı için savaşmaları karşılığında kendi inançlarını devam ettirmeleri gibi çeşitli haklar ve bazı bölgelerde de topraklar vermiştir. PLB Tatarları, Leh asillerle aynı haklara sahiplerdi ve ayrıca İslami geleneklerini devam ettirebilmek için, cami ve mezarlıklar kurmalarına ve Leh kadınlarla evlenmelerine de izin verilmiş-

tir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 27 Temmuz 1944 tarihinde, Polonya Halk Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya arasında yapılan antlaşmaya göre PLB Tatarlarının yaşadıkları topraklar, adını aldıkları üç ülke; Polonya, Litvanya ve Belarus arasında bölünmüştür. Günümüzde üç farklı ülke içerisinde yaşasalar da aslında tarihî sürece baktığımızda bunların aynı Tatar toplumunun üyesi olduğu açıktır. PLB Tatarları arasında günümüzde gözlenen bazı farklılıklar ise eskiden hüküm sürdükleri bölgenin bu üç ülke tarafından paylaşılması ve o dönemden günümüze kadar yaşadıkları bölge halkıyla karşılıklı etkileşimlerden kaynaklanmıştır. PLB Tatarlarının tarihi süreçleri hakkında bu kısa bilgiden sonra geçmişten günümüze bu Tatar toplumunun kültürel kimliklerini nasıl korudukları ve bu korumanın somut olmayan kültürel miras unsurlarıyla ilişkisi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kültürel miras kavramı 1907 yılında Hague'de kabul edilen "Kuşatma ve Bombardımandan 'Tarihi Anıtları' Korumak İçin Savaş Kanun ve Kuralları" adlı uluslararası sözleşmede (1907 Hague Regulations concerning the Law and Customs of War on Land protect "historic monuments" from sieges and bombardments. ilk olarak kullanılmışsa da kültürel mirasın korunmasına yönelik yaklaşımlar UNESCO'nun kuruluşu ile birlikte etkin olmaya başlamıştır. UNESCO tarafından 1950 yılından itibaren oluşturulan kültürel mirası koruma yaklaşımı hakkında ilk sözleşme, II. Dünya Savaşı sırasında kültürel mirasların zarar görmesi durumunun tekrarlanmaması için hazırlanan ve 1954 yılında benimsenen "Çatışma Durumunda Kültürel Mirasların Korunması Sözleşmesi"dir (Blake 2000: 61). 1960'lı yıllarda müzelerin ve doğal miras alanlarının durumu dikkate alınmış, UNESCO tarafından alınan kararlar ilk olarak 1970 yılında "Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme" ve 1972 yılında ise "Dünya Doğal ve Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi" benimsenmiştir. Bu ilk sözleşmeler daha çok somut kültürel miras unsurlarının korunmasını dikkate alan sözleşmeler olup, 2003'te imzalanan "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" ile kültürel miras kavramının alanı genişletilmiş ve "Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM)" kavramı bilimsel literatüre girmiştir.

UNESCO tarafından 2003 yılında benimsenen sözleşmede SOKÜM "*Somut olmayan kültürel miras; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur* (2. madde, 1. fıkra)." şeklinde tanımlanmıştır (Oğuz 2018: 202).

Geniş açıdan bakılacak olursa somut olmayan kültürel miras; "Belli bir toplumda geleneğe bağlı olarak ortaya çıkan geleneksel veya başka bir ifadeyle kolektif eserlerin bütün şekillerini kapsayan bir terimdir. Bu miras sözlü gelenekleri, görenekleri, dilleri, müziği, dansı, törenleri ve kutlamaları içerir. Bu gelenekler ya kültürel ifade şekilleri yoluyla veyahut çeşitli kültürel faaliyetleri bir araya toplayan kültürel mekânlar yoluyla kendilerini açığa vurur. Somut olmayan kültürel mirasa yönelik bir odaklanma, geleneksel kültürün bir yaşama tarzı olduğunu gösteren, iç içe geçmiş ilişkiler ve paylaşılan bilgi sistemleri bütünü olduğunu vurgulayan sosyal bağlamcı bir odaklanma olmak zorundadır." açıklaması getirilmiştir (Ekici 2004: 16). Somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması ve devamlılığı; aktarım, eğitim, katılım, ortak bellek, toplumsal bellek gibi

unsurlar sayesinde sağlanmaktadır (Oğuz 2013: 10). SOKÜM sözleşmesinde; “... bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir...” ifadesinde de belirtildiği üzere, somut olmayan kültürel miras, aynı zamanda gelenek ve kimlik kavramlarıyla iç içe geçmiş bir kavramdır. Bu nedenle somut olmayan kültürel miras olarak benimsenen unsurlar ve onların temelindeki gelenekler aynı zamanda bir toplumun milli kimliğinin oluşumu ve sürekli kılınmasında etkilidir. Ancak pek çok kültür unsurunda olduğu gibi somut olmayan kültürel miras içinde yer alan unsurların ve onları oluşturan geleneklerin çeşitli etkilerle, değişime uğrayan unsurlar olduğunu belirtmemiz gerekir. Gelenek ve geleneğin değişimi konusunda Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri* adlı çalışmasında geleneğin yalnızca “eskilik” ve “aktarma” olgularına değil, “yaratıcılık” ve “değişme” özelliklerine de bakmak gerektiğini hatta bu özelliklerin daha önemli olduğunu belirtmektedir. Değişim iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, toplum tarafından yaşamı kolaylaştıran yeniliklerin benimsenmesiyle gerçekleşen değişimdir ve bu türdeki değişimler olumludur. Diğeri ise toplumun tamamı tarafından değil, birey tarafından benimsenen değiştirmelerdir ve bunlar olumsuzdur. Ancak, her iki türdeki değişimin arkasında bireysel yaratıcılık vardır (Ekici 2019: 20).

Bu makalede, PLB Tatarlarının somut olmayan kültürel miras kapsamına giren dil, inanç ve ritüel unsurlarının oluşumu, gelişimi, değişimi ve korunması ve bunların PLB Tatarlarının kültürel kimliğine etkisi değerlendirilmiştir.

600 seneden uzun bir süredir Polonya, Litvanya ve Belarus topraklarında yaşayan Tatar toplumu somut olmayan kültürel miras unsurlarını yaşatabilmek için farklı bir yol izlemektedir. İncelememizde PLB Tatarlarının somut olmayan kültürel mirası unsurlarını geçmişten günümüzde ne şekilde ve nasıl yaşatmaya çalıştıklarını ve bu unsurların Tatar kimliğine olan etkileri tartışılacaktır. Bu makaledeki veriler, PLB Tatarlarının 18. ve 19. yüzyıllarda yazıya geçirilmiş el yazmaları olan *chamaifler* vb. gibi yazılı kaynaklar yanında; yine PLB Tatarlarının yaşadıkları üç ülkeyi esas alarak 2016-2018 yılları arasında yaptığımız alan araştırmalarında gözlem ve görüşme yöntemleriyle yaptığımız derlemelere dayanmaktadır.

SOKÜM unsurlarının birinci grubunda “dil ve dille oluşturulan unsurlar” yer alırken, SOKÜM unsurlarının yaratılması ve sürdürülebilir kılınmasında kullanılan “...araç, gereçler ve kültürel mekânlar” ifadeleri dille oluşturulan SOKÜM unsurlarının yaratımı, aktarımı, yaşatılması ve korunmasında kullanılan el yazması kitap vb. türden belgeleri ifade eder. Bu noktada PLB Tatarlarının el yazmaları, onların dille ilgili ve geçiş dönemleriyle ilgili SOKÜM unsurlarının sürdürülmesinde çok önemli bir role sahiptir. Bu el yazması metinler yalnızca dinî bilgileri aktarma aracı değil, aynı zamanda kültürel kimliği belirlemeye yardımcı olan ve Tatar kültürünün devamlılığını sağlayan birer “araç-gereç” ve “hafıza mekânları”, gelenek taşıyıcısı, aktarıcısı ve koruyucusudur. Bu nedenle PLB’de yaşayan hemen her Tatar’ın evinde bu el yazmalarından en az bir tane bulunmaktadır. El yazmalarıyla ilgili bazı genel bilgiler verecek olursak bunların en ilgi çekici yanlarından biri Arapça, Çağatayca ve Lehçe (bazen Rusça ya da Belarusça) olarak üç farklı dilde yazılmış olmalarıdır. Genellikle dua kısımları Arapça kaleme alınmışken, Çağatayca kısımlar bu duaların tercümesi ve ayrıca hangi niyetler için kullanılacağına açıklandığı kısımlardır. Bölge dili olan Lehçe veya Rusça kısımlar ise duaların tercümelerini ve ayrıca Tatar gelenekleri ile İslam dini ve inançlar hakkında bilgileri içermektedir. Üç farklı dilden hangisinde yazılmış olursa olsunlar bu yazmalar mutlaka Arap harfleriyle yazılmıştır. Bu el yazmaları sayesinde PLB Tatarlarının geçiş dönemleriyle ilgili geleneklerin geçmişteki uygulanma şekilleri ve hatta eskiden uygulanan, ancak zamanla sürdürülemeyen ritüeller ve uygulamalar hakkında da bilgi sahibi

olduğumuz gibi, günümüzde yaşatılan pek çok geçiş ritüelinin uygulanma şeklinde de bu yazmalar etkilidir.

PLB Tatarlarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

PLB Tatarlarının Lehistan'a yerleşme tarihine baktığımızda bu toplumun ana dille-rini bir süre sonra Tatar toplumu dışı ortamlarda kullanamadıkları, bu nedenle içinde yaşadıkları bölge yerli halkının dili olan Lehçe ve o dilin bölgesel ağızlarını benimse-dikleri görülmektedir. Sosyal açıdan düşünüldüğünde PLB Tatarlarının ana dillerini kullanamamalarının önemli sebeplerinden birinin Hristiyan Slav kadınlarla yapılan evlilikler olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Czesław Łapicz'in doğru bir şekilde tespit ettiği gibi, Slav kadınlarıyla yapılan evliliklerden ziyade, PLB'ye Altınordu Han-lığından gelen Tatarların çeşitli kabilelere mensup olmaları ve farklı Tatar ağızlarında konuştukları için ortak bir Tatar ağzında birleşmelerinin mümkün olmaması, bu yaban-cılaşmanın temel sebebidir. Bu durumda, ortak ve bir Tatar ağzı kullanımından bahset-mek zor olsa da ortak bir ibadet dilinden bahsedilebilir. Bu ibadet dili, PLB Tatarlarının yazılı dini metinlerinde ve günlük ritüellerinde bugüne kadar koruyup yaşattıkları keli-me ve kalıp ifadelerdir. Bölge halklarının kullandığı konuşma ve yazı dili, bir taraftan Tatarların yerel toplumla daha kolay anlaşmalarını sağladığı gibi, aynı zamanda kendine has farklı ağızlarda konuşan ve Tatar adı altında toplanan toplumun ortak noktasını teşkil etmiştir (Łapicz 1986: 214-215). Bir toplumun somut olmayan kültürünü muhafaza etmeye yardımcı olan en önemli unsur dildir. Dil sayesinde masal, destan, türkü ve efsaneler gibi somut olmayan kültürel miras unsurları kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu durum PLB Tatarlarında söz konusu değildir. Kendi kültürünü geleneksel anlatılar üzerinde koruyamayan, ancak kültürün ritüeller ve inanç boyutundaki kültürel miras unsurlarını korumaya çalışan PLB Tatarları, fonetik olarak yerel dil olan Lehçe'den etkilenmiş, Tatarca'ya has kelimeler ancak ritüelistik dil içerisinde kullanılagelmiştir. Bölge halkının dili olan Lehçe'yi konuşma dilinde kullandıkları için Tatarlar ritüeller yoluyla hem Türk kültürünü hem İslam'ı hem de Tatarca dil unsurlarını yaşatmaktadır. Bu durum PLB Tatarlarının kimlik oluşumunu da etkilemektedir.

PLB Tatarlarının dini ritüelleriyle ilgili SOKÜM unsurlarını korumaları formal ve informal eğitim yoluyla mümkün olmaktadır. Bölgeye yerleştiklerinden beri dinî eğitimi sadece ailelerinin yanında değil, devlet okullarında, kurdukları medreselerde ve tuttuk-ları özel öğretmenlerle evlerinde tamamlamaya çalışmışlardır. Polonya'da günümüzde resmî eğitimin içerisinde dinî eğitim de vardır. Orada yaşayan Tatar çocukları, Polon-ya'nın diğer halklarından farklı bir inanca sahip oldukları için kilisenin hazırladığı ders-lere değil, imamların hazırladıkları programa göre dinî eğitim almaktadırlar. Müslüman öğrenciler için din eğitimi, Pazar günleri imamlar tarafından ya da din eğitimi ve peda-gojik formasyon dersleri görmüş Tatarlar tarafından okullarda verilmektedir. Litvanya ve Belarus'ta yaşayan Tatarlar ise çocuklarına resmî eğitim dışında din dersleri vere-bilmek için camilerin yakınında, ayrı bir binada medrese tarzında kurulan mekânlarda dinî eğitim vermektedirler. Bu okullarda Pazar günleri din dersiyle beraber Tatarların tarihi, kültürü ve dili de öğretilmektedir (Miskiniene 2005: 55). Bu üç ülkedeki resmî eğitimin dışında çocuklara Tatar kültürünü ve geleneklerini benimsetmek için halk oyunları gruplarının oluşturulması, eğitim kamplarının organize edilmesi gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. PLB Tatarları kendilerine özgü halk oyunlarını unuttukla-rı için Kırım, Kazan Tatarları ve Başkurtların halk oyunlarını öğretme ve benimsetme çalışmaları yapılmaktadır.

Gündelik yaşam tarzlarına bakıldığında PLB tatarlarının aynı bölgede yaşayan di-ğer insanlar gibi apartman dairesinde ya da müstakil evlerde yaşadıkları görülmektedir.

PLB Tatarlarına mensup bir ailenin evine girildiğinde “Bu evde bir Tatar ailesi yaşamaktadır.” diye düşündürecek özel bir durum veya görüntü yoktur. PLB Tatarlarına ait bir daire veya geleneksel tarzda yapılmış bir eve girildiğinde aynı eşyalar görülür. Ancak daire veya evin salonuna girip de etrafa daha dikkatlice bakıldığında duvardaki *muhir*ler hemen göze çarpar. *Muhir*, (Arapça muhr, Türkçe mühür kelimesinden gelmektedir.) dinî motifleri ve Kur’an’dan ayetleri içeren bir levhadır. Andrzej Drozd’a göre PLB Tatarlarının *muhir*lerinin, Tatarların inançları içinde önemli bir yeri vardır. İçinde gerçek ya da sembolik, yazı ya da Kabe gibi kutsal bir yerin resmi bulunmaktadır (Drozd 2000: 38). Bazı evlerde Arap harfli el yazısı ile yazılmış bir *levha* ya da bir kumaş üzerine Kur’an ayetlerinin Arapça işlendiği levha şeklinde hazırlanmış *muhir*lere rastlamak mümkündür. Neredeyse *muhir* olmayan hiçbir Tatar evi yoktur. Tatarlar, Hristiyan halkın kendi evlerinde kutsal kişilerin resimlerini asmalarına özenerek dinî ifadeler içeren hat levhaları ya da İslamiyet ile alakalı çeşitli görüntüleri içeren *muhir*leri evlerine asmaktadırlar (Kryczyński 2000: 143, Drozd 2000: 38). Bu da toplumun ve bireylerin kendi kimliklerini göstermek istemeleri veya vurgulamalarından başka bir şey değildir. Bu görsel vurgulamadan daha önemli olan husus ise Tatarların duvarlara astıkları *muhir*lerin koruyucu bir güce sahip olduğuna inanmalarıdır. Bizim düşüncemize göre Tatarlar, eskiden *muhir*lerin koruyucu güce sahip olduğunu düşünerek evlerine asarlarken, günümüzde bu uygulama hem bir kimlik ifadesi hem de ritüellerle ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır.

PLB Tatarlarının kötülüklerden ve olumsuzluklardan korunma amaçlı kullandıkları *amulet*leri somut olmayan kültürel mirasın vazgeçilmez ve önemli unsurlarından biri olarak kabul etmek mümkündür. *Hramotka*, *nuska*, *dalawary* gibi bu koruyucu nesnelere aynı zamanda Tatar kimliğinin birer göstergesi olarak da kullanılmaktadır.

Hramotka ya da aynı anlamı taşıyan *nuska*, bir kâğıda yazılmış olan çeşitli dualardan oluşan ve bir kumaş parçasının içine diktirilerek koltuk altında ya da boyuna asılarak taşınmaktadır. Bu uygulama çok eski bir Tatar geleneğidir. Hâlâ bazı dedeler torunlarına *hramotkalar* yazdırıp yanında taşınması için vermektedirler. Zamanın değişimiyle *hramotkanın* eski şekli kaybolmuş ve yeni bir şekil almıştır. Eski *hramotkaların* yerine Türkiye’den getirilen cevşenler, yani boyna asılabilen ya da çengelli iğneyle kıyafete tutturulabilen özel bir kutucukta muhafaza edilen kâğıda basılmış dualar kullanılmaktadır. Alan araştırmamız sırasında altı yaşlarında olan bir çocuğun koltuğunun altında Türkiye’den getirilmiş bir cevşen taşıdığını gözlemledik. Bazıları ise bu tür nesnelere cüzdanında taşımaktadır. *Hramotkaların* bebeklerin yastıkları altına konularak onları kötülüklerden koruduğuna inanılmaktadır. *Hramotka* ve *nuska*’nın gücü yalnızca insanı değil, aynı zamanda evi, hayvanları ya da arabayı da korumaktadır. Bu nedenle Tatarların sahip oldukları arabaların dikiz aynasında ayetler ile yazılı objelerin asıldığı görülür. Şu hususu da belirtmeliyiz ki, PLB Tatarlarında muska olumsuz etki için kullanılmaktadır.

PLB Tatarlarının kullandığı bir başka ritüelistik unsur ise “*dalawary*”dir. Rulo şeklinde uzun kâğıt üzerine safranla yazılmış dualar olan *dalawary* cenaze töreninde kullanılmakta ve defin sırasında mevtayla beraber kabre konulmaktadır. Bu uygulamanın ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya daha kolay şekilde geçebilmesi için yapıldığına inanılmaktadır. İmam ya da dinî uygulamaları bilen Tatarlar tarafından yazılan *dalawary*ları eskiden kaleme alanlar çoktu; ancak günümüzde sadece birkaç kişi bu uygulamayı sürdürmektedir. *Dalawary*’nın elle yazılması uzun zaman aldığı için Litvanya’daki imamlardan birinin, zaman ve kolaylık açısından daha önceden yazılmış eski *Dalawary*’nin fotokopisini çektilerip kullandığını gözlemledik. Bu gelenek İslami

uygulamalar arasında bulunmasa da benzer uygulamalara eski Türk geleneklerinde rastlamak mümkündür. Eski Türklerde mevta ile beraber öbür dünyada ihtiyacı olacağı düşünülen eşyaların mezara konulduğu bilinmektedir (Harva 2014: 241).

PLB Tatarlarının gelenekleri içerisinde kimliğin oluşturulmasına önemli katkı sağlayan İslamlaştırılmış eski Türk inançlarına ait uygulamaların daha farklı örnekleri de bulunmaktadır ve bunların başında “*sadoga*” geleneği yer almaktadır. PLB Tatarlarında hem bayramlarda ve geçiş törenlerinde hem de kişiler için önemli kabul edilen her kutlamada *sadoga* ritüeli vardır. Adı *sadoga* olmakla birlikte bu ritüelin İslamiyet’teki sadaka uygulamasından farklı bir geleneğin devamı olduğunu düşünmekteyiz. *Sadoga*, insan hayatındaki geçiş dönemleri ve bayram günlerinde tüm topluma dağıtılan yiyecekler ve meyvalardır. Bu ritüel çerçevesinde dağıtılan yiyecekler; helva, şeker, çikolata, bisküvi, ev yapımı poğaçaya ya da meyve vb. den oluşmaktadır. Verilen sadakanın birimi kırk ya da kırkın katlarından oluşmak zorundadır. Biz bu geleneğin eski Türk kültürünün bir parçası olan saç geleneğine dayandığını düşünmekteyiz. Bu ritüelde göksel güçlere ve ruhlara kansız kurban olarak saçılan yiyecek, içecek veya para söz konusudur. PLB Tatarları arasında bu ritüel her yerde aynı şekilde olup geçiş törenlerinde, önemli gün ve kutlamalarda yapılmaktayken, bazı kaynak kişiler günümüzde bu ritüelin herhangi bir iyi niyete bağlı olarak da yapılabileceğini belirtmiştir.

PLB Tatarlarının somut olmayan kültürel miraslarının bir unsuru olarak kabul edilebilecek farklı bir gelenek de “*azan töreni*” (bebeğe ad verme) ve “*dinî nikâh*” esnasında koyun postunun kullanılmasıdır. *Azan* töreni yani yeni doğan bebeğe ad verme töreni esnasında bebeğin koyun postu üzerine yatırılmakta ve kulağına önce ezan okunmakta ve sonra adı kendisine söylenmektedir. Dinî nikâh sırasında da evlenen çift, koyun postu üzerinde durmaktadır. Koyun postu kullanılması eski Türk geleneklerine dayanmaktadır. Eski Türklerde Han ilan edilen kişi hanlık alameti olarak koyun postu üzerine oturtulup havaya atılıyordu (Chazbijewicz 1997: 70).

Yukarıda bahsettiğimiz somut olmayan kültürel miras unsurların yanında daha başka unsurlar da vardır. Bu unsurlardan biri ateş inancıyla ilgilidir. Defin ritüellerinde, mevtanın mezara defnedilmesinden sonra eve dönen PLB Tatarları ateşi tüten sobaya ya da ocağa 3 kez dokunması gerektiğini saha çalışmamız esnasında tespit ettik. Bu uygulama, ateşin arındırıcı gücü ile ilgili olmalıdır. Çünkü Eski Türkler, ateşin koruyucu ve kötülükten arındırıcı gücü olduğuna inandıkları için defin uygulamasından sonra ölümden arınmak için ölen kişinin akrabaları ve ailesinin yanı sıra, ölenin kalan eşyaları ve çadırı yakılan iki ateş arasından geçirilmekteydi (Roux 1999: 101; Harva 2014: 235). Günümüzde bu gelenek, ölen kişinin evinde ateş yakılması şeklinde uygulanmaktadır (Harva 2014: 233). PLB Tatarlarında cenaze töreninden sonra ölü evinde 40 gün boyunca mum yakılması, günümüzde 40 gün ışık yakılması şeklinde değiştirilerek uygulanmaktadır. Bu ritüeli Türklerde ruh inancıyla ilgili kabul etmek mümkündür. PLB Tatarlarının inancına göre ölen kişinin ruhu, 40 gün boyunca yaşadığı evin yolunu aramaktadır ve bu nedenle 40 gün boyunca ölen kişinin evinde ışık yanması gerekmektedir. Alan araştırmamız esnasında ışığın meyyitin cennete kolayca ulaşabilmesi için açık bırakıldığına inanıldığını tespit ettik. Bu uygulamayla ilgili farklı bir açıklamaysa ölen kişinin ruhunun hâlâ kendi evine dönmek istediğine dair inamadır. Bu ikinci açıklama, Tatarlar arasında daha yaygındır. Stanislaw Kryczyński, çalışmasında bazı imamların bu ritüeli 40 gün değil de 9 gün yaptıklarını belirtmektedir (Kryczyński 2000: 216). Günümüzde genellikle 40 sayısı varlığını devam ettirmiştir. Türk inanmalarına göre ruhlara, 40 gün boyunca ölü evine gelmektedir ve onların evin yolunu kolayca bulması için yedi, dokuz ya da kırk gün boyunca evde ışık yakılmaktadır (Kumartaşloğlu 2016: 317). Artun

Erman'a göre ölü evinde ışık yakmanın sebebi, ölüm ve ruhlardan korunmaktır (Erman 2017: 211). Bu geleneği; Kırgızistan, Kazakistan, Bulgaristan, Azerbaycan ve Türkiye'nin birçok bölgesinde görebiliriz (Harva 2014: 235).

Eskiden, yani bir önceki kuşakta, PLB tatarlarının yaşadığı her ülkede imamın yaşadığı yere göre ya mezarlığın başında ya da cenaze evinde 40 gün boyunca Yasin suresi okunurken son yıllarda söz konusu uygulama ülkeden ülkeye değişiklik göstermeye başlamıştır. Yaptığımız gözlemlerde, bu uygulamalardaki en büyük değişimin Polonya'da olduğunu tespit ettik. Bu ülkede imam 40 gün boyunca, kendi evinde ya da vefat eden kişinin bir akrabasının evinde Yasin suresi okumaktadır. Belarus'ta ise 40 gün boyunca bu uygulama mezarlıkta gerçekleştirilmektedir; ilk önce tüm mezarlığın etrafı dolaşarak Yasin suresi okunurken, sonra mezara yaklaşıp sağ elle dokunularak Yasin suresi okunmaktadır. Mezarlık uzaktaysa ya da mevsim kışsa ilk Yasin, mezarın başında okunduktan sonra kalanlar evde okunabilir. Ancak bu uygulamayı gerçekleştirebilmek için mezarlıktan bir miktar toprak getirilmesi ve Yasin suresinin o toprak üzerine okunması gerekir. Sonucusu okunacağı zamansa Yasin okunmadan tekrar mezarlığa gidilir ve dua okunan bu toprak, tekrar mezara koyulduktan sonra kırkıncı Yasin okunur. Litvanya'da ise Yasin'in nerede okunacağı, dua okuyacak kişiden kişiye göre değişir; bazıları mezar başında okurken bazıları evde okumayı tercih etmektedirler.

Somut olmayan kültürel miras unsurlarını, en çok PLB Tatarlarının geçiş törenlerinde, özellikle de doğum ve ölüme ilgili ritüellerde gözlemlemek mümkündür. PLB Tatarlarının somut olmayan kültürel mirası olarak adlandırabileceğimiz doğumdan sonra yapılan *Azan* törenini örnek olarak verebiliriz. *Azan* töreni, doğumu takip eden en kısa zaman içerisinde yapılmaktadır. *Azan* töreni genellikle evde yapılmaktadır, ancak törenden sonraki ikramların, isteğe ve imkânlara bağlı olarak evde ya da restoranda yapıldığı görülmektedir. Törene katılanlar genellikle en yakın aile üyeleri ve akrabalarıdır. Ayrıca Belarus'ta törene şahitler de katılmaktadır.¹ Litvanya'da ise *Azan* töreni eskiden bayramlara denk getirilmekteydi. Bu törenin tarihini seçmek için imamla irtibat geçilmektedir. İmamın bu töreni hem kendine uygun bir güne hem de uğurlu zamana denk getirmesi gerekmektedir.

Tören başlamadan önce bebeğe "*gusiel* (güsül)" adı verilen bir banyo yaptırılır. Polonya'da bu ritüeli, manevi anne yerine getirirken Belarus'ta ise annenin bayan akra- ba ya da yakın arkadaşı bebeğe bu banyoyu yaptırır². "Güsül" banyosunda bebeğin yıkanması esnasında imam da bulunur ve bebek için bazı dualar okur. Litvanya'da Nemez köyündeki derlememiz esnasında 1980'li yıllarda yapılan "güsül" törenlerinde beyaz kumaşın uçlarına sarılmış tuz, ekme, madeni para ve ahşap nesnelere koyulduğunu tespit ettik. Bu iki ritüelin, Türk Dünyası'ndaki bebeğin kırkı çıktığında yapılan uygulamaların benzerleri olduğunu düşünüyoruz. Birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de su önemli bir rol oynamaktadır; suyla temas eden bireyin hâli, suyla temas etmeden önceki hâli ile aynı değildir. Bu durum kaos hâlinde kozmosa geçiş olarak görülmektedir (Baysal 2020: 148).

Günümüzde, sayısı az da olsa, bu tür eski Türk inançlarına dayanan ritüellerin dinî uygulamaların içine girmesi onların devam ettirilmesini sağlamaktadır. Eski Türk ritüeli olan yağmur duası, ayrı bir ritüel şeklinde uygulandığı için zamanla kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu ritüelin PLB Tatarlarında eskiden var olduğunu el yazmalarından ve yaşlı neslin anlatmalarından öğrenmekteyiz. Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde yapıldığı gibi, PLB Tatarlarının da eskiden kuraklık olduğu zaman yağmur duasına çıktıkları bilinmektedir. Dua sırasında yüksekçe bir yere çıkılıp kurban olarak ak koyun (Kryczyński 2000: 263) ya da ak koç (Chazbijewicz 2013: 157) keserek dua edilmekte-

dir. Kurban ya nehir kenarında ya da dua edilen tepede kesilmektedir (Smajkiewicz-Murman 2013: 201; Chazbijewicz 2013: 157). Kryczyński'nin verdiği bilgilere göre II. Dünya Savaşı'ndan önce bu uygulama hâlâ canlı bir şekilde yapılmaktaydı (Kryczyński 2000: 263). Kryczyński'nin "Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno – etnograficznej" (Litvanya Tatarları. Etno-Tarih Monografyası Denemeleri) adlı kitabında anlatılan yağmur duasından farklı ve daha ayrıntılı bilgileri Chamaillerde de bulabilmekteyiz ve bu yazılı kaynaklardan PLB Tatarlarının yağmur duasını nasıl yaptıklarını öğrenmekteyiz. İmam önderliğinde toplanan cemaat namaz kıldıktan sonra sessizce iki rekât "salavat-ı iştiha" namazı kılar, ardından cemaat arkaya dönmeden imamın kendi kıyafetini ters çevirmesi gerekir ancak cemaatin bunu yapmasına gerek yoktur. İmam, dua etiketinden sonra yedi kere başka dualar okur, sonra imam ellerini havaya kaldırıp tekrar son bir dua okur ve cemaatin "âmin" dediği sırada kurban kesilir. Sonra imam, tüm cemaatle birlikte üç kere yüksek sesle "Ya Hıdır İlyas" şeklinde seslenir. En sonunda imam ve tüm cemaat, ellerini yukarıya kaldırıp bütün peygamberlerin ruhuna dua eder. Günümüzde bu uygulama artık yapılmamaktadır.

PLB Tatarları arasında unutulmaya yüz tutmuş olsa da yalnızca yaşlı neslin bildiği kan kardeşliği ve ahret kardeşliği geleneği de bir başka somut olmayan kültürel miras unsurudur. Türk kültürünün önemli bir ritüeli olan ve kökenleri çok eski zamanlara dayanan (Duymaz 2013: 6; Aktaş 2013: 2; Ekici 2019: 489) kan kardeşliği geleneği, Abdulkadir İnan'a göre Hun Türklerine kadar uzanmaktadır (İnan 1998: 317). İki kişinin ritüellerini ya da çeşitli işlemlerin eşliğinde içtikleri anda dayalı kardeşlik türüdür (Roux 1998: 182). Ali Duymaz bu tür ilişkinin hem bireylerin hem de toplumun onaylamasıyla törensel bir şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir (Duymaz 2013: 7). Tören esnasında yapılan hediyeleşme de içtikleri andın onayı olarak geçmektedir (Durmuş 2011: 105-107; Duymaz 2013: 7). "Kan kardeşi olan kişilerin hayat boyu birbirlerinin hakkını koruyup kolladıkları, öz kardeş kadar birbirinin hukukuna bağlı oldukları kabul edilmektedir."

PLB Tatarlarının gelenekleri arasında ahret kardeşliği uygulaması vardır. Birbirini seven ve sayan, aile bağı olmayan iki kadın ya da iki erkeğin, ahret kardeşi olabileceğini ve bu kardeşliğin PLB Tatarları için kendi kanından olan kardeşten, dosttan daha yakın bir kardeşliği ifade ettiğini tespit ettik. Ayrıca ahret kardeşliğinin *achrečka pie-repiewanna* olarak adlandırılan farklı bir uygulaması daha vardır. *Pierepiewanna*, Rusçadaki *pierepievat* kelimesinden türetilmiş olup "okunmuş" anlamına gelmektedir. Bu geleneğin; imam tarafından okunmuş, onun duasıyla onaylanmış bir kardeşlik türü anlamına geldiğini tespit ettik. Eski Türklerdeki "kan kardeşliği" ritüeli, İslami uygulamalara uymadığı için "*achreç*" kardeşliği, bu geleneğin yerine yerleştirilmiştir (Kryczyński 2000: 221). Türkiye'de bu tür kardeşlik genellikle belli yaşa gelmiş ve hac görevini yerine getirmiş kişiler arasında kurulan bir kardeşlik türüdür (Ekici 2019: 490). Bu kardeşlik türü Türkiye'de genel olarak yaşlı iki kadın arasında olup yalnızca bu dünyada değil, ölümden sonra, öbür dünyada da devam eden bir kardeşlik olarak geçmektedir (Duymaz 2013: 11). PLB Tatarlarında bu kardeşlik iki kadın, iki erkek ya da evli olan erkek ve evli olan kadın arasında gerçekleştirilebilmektedir (Kryczyński 2000: 221).

Ahret kardeşliği ile ilgili bilgiler *Chamail*lerde de mevcuttur. Ancak bu yazılı metinlerdeki bilgiler, bu geleneğin anlam ve işlevini açıklamaktan ziyade, ahret kardeşliği uygulamasının nasıl yerine getirildiğini, yani yalnızca ahret kardeşliği töreninin nasıl yapıldığını anlatmaktadır. Kryczyński "Tatarzy Litewscy, Próba Monografii Historyczno-Etnograficznej (Litvanya Tatarları, Tarihi-etnografik monografia denemesi.)" çalışmasında ahret kardeşliği ritüelinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Bir imam

eşliğinde gerçekleştirilen bu törende ahret kardeşi olacak kişiler, bir havlunun iki ucunu tutarak ya da nikâhta olduğu gibi birbirinin başparmakları veya işaret parmaklarından tutuşmakta ve nikâh töreninde olduğu gibi üzerinde su, ekme, tuz ve Kur'an bulunan bir masa etrafında üç kez dönmektedir. Kardeş olacak kişilerin masa etrafında dönüşü sırasında imam çeşitli dualar okumaktadır. Bu duaların okunması da yaklaşık bir saat sürmektedir. Törenden sonra iki kardeş birbirine çeşitli hediyeler vermekte ve birbirini kardeş kabul etmektedir (Kryczyński 2000: 221).

Türk kültürünün önemli bir unsuru olan evliya kültü de PLB Tatarlarının somut olmayan kültürel miraslarının önemli bir unsurudur. PLB Tatarları arasında eskiden güçlü olduğu gibi günümüzde de hâlâ devam eden evliya inancı ve bu inanca bağlı çeşitli ritüeller vardır. Orta Asya'dan gelerek Büyük Litvanya Prenslığı'nde yerleşen Tatarlar, birçok somut olmayan kültürel miras unsuru yanında bazı inanç ve uygulamaları da yeni yaşayacakları topraklara taşımışlardır. İnanca bağlı kültür değerleri, bir topluluğunun dünya görüşüne ve yenilenen, değişen ve gelişen inanç sistemine göre şekillenir. Bundan dolayı PLB Tatarları arasında kökleri Şamanizm, atalar kültü, tabiat kültü gibi kaynaklardan gelen, ancak İslami bir renge bürünmüş ritüeller mevcuttur. Bunlar arasında evliya kültü de bulunmakta olup zor durumda olan kişilerin evliya adı verilen kutsal bir kişi aracılığıyla yaratıcıdan talepte bulunması şeklindedir (Eröz 1977: 458). Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde yaşatılan bu ritüel; türbe, yatır ve diğer ziyaret yerlerinde mezarı olan kutsal kişilerden, insanların çeşitli uygulamaları yerine getirdikten sonra yardım istemeleri şeklinde devam etmektedir. Bu türden inanma ve ritüeller, PLB Tatarları arasında da mevcuttur. Son zamanlarda "İslam'a aykırı" olduğu gerekçesiyle bu tür inanmaların ortadan kaldırılmak istenmesine rağmen, söz konusu geleceğin Tatarlar arasında güçlü bir şekilde yaşatılmaya devam ettirildiğini tespit ettik. Ancak PLB Tatarlarında evliya inanması sadece bir kişiyle özdeşleşmektedir; o da Kontus Aulej'dir. PLB Tatarları arasında bir dileğin gerçekleşmesini sağlamak için Kontus'un kabrini ziyaret etme uygulaması vardır. Ayrıca maddi durumu elvermediğinden Hacca, yani Hicaz'a gidemeyen Tatarların küçük hac olarak adlandırdıkları Kontus Aulej'in kabrini ziyaret etmek suretiyle bu ibadeti kısmen yerine getirdikleri kabul edilmektedir. Bu ziyaret sırasında Kontus Aulej'in mezarından alınan bir taş, yanında taşıyan kişinin koruma altında olacağına inanılmaktadır. Ayrıca bu kabrin, hasta iyileştirme ve sakat kalan kişileri, eski sağlığına kavuşturma gücü olduğuna inanılmaktadır. Alan araştırmalarımız sırasında Kontus Aulej'in kutsal bir kişi olduğuna dair bir memorat derledik. Bu memoratta anlatılan olay, birkaç sene önce Belarus'un Łowczyce köyünde bulunan caminin tadilatı sırasında gerçekleşmiştir. "Tadilat sırasında bir ağacın kesilmesi gerekiyormuş ve kesilen bu ağacın gövdesinin Kontus Aulej'in mezarına düşme ihtimali ve mezarı tahrip etmesi söz konusuymuş. Ancak ağacı kesimi sırasında yıkılan ağacın gövdesi, imkânsız ve inanılması zor bir şekilde kabristanın üstüne değil, yan tarafına düşmüştür." Bu memoratı bizzat kesim işleri ile ilgilenen bir Tatar'dan dinledik. Kontus Aulej'in mezarını ziyaret ederken Nowogródek imamı, evliya kültürünün İslam'la alakası olmadığını ve bir hurafe olması nedeniyle Kontus Aulej'in mezarlığında dilek tutmadan ve bir şey almadan sadece dua edip uzaklaşılması gerektiğini anlatmıştır. Ancak buraya ziyarete gelen Tatarlar mutlaka bir dilek için gelmektedir. Türkiye'deki türbe ve yatır ziyaret geleneği gibi, Kontus Aulej'in mezarına da çeşitli dilekler dilemeye gelen Tatarlar bu geleneği sürdürmektedir. Kontus'un doğüstü güçleri olduğuna yalnızca Tatarlar değil, Hristiyanların da inandıkları, onların da Kontus Aulej'in mezarına gelip dilek tuttukları bilinmektedir (Kryczyński 2000: 234-235).

PLB Tatarlarında atalar kültüyle ilgili olduğunu bağlayabileceğimiz inanma ve uygulamalar da vardır. Bu konuda Tatarlar arasında anlatılan birkaç efsane bulunmaktadır. Bunlardan biri Polonya'nın Sieniawka köyündeki mezarlıkla ilgilidir. Bu mezarlığın olağanüstü güçleri olduğuna inanan kişiler; onu ziyaret edip dilek tutma, ağaçlara havlu ya da kurdele bağlama gibi uygulamalarda bulunmaktadır. Rivayetlere göre olağanüstü güçleri sayesinde mezarlıktaki bazı mezarlar şekil değiştirip küçük kurgan şeklini almışlardır ve geceleri onların üstünde ışıklar görünmektedir. Bu mezarlıklara zarar veren kişiler, hiç beklemedikleri şekilde hastalıkla ya da ölümlle cezalandırılmaktadırlar (Kryczyński 2000: 230). Aynı mezarlık ile ilgili Miśkiewicz de bazı bilgiler vermektedir. Ona göre Sieniawka köyünde yaşayan Tatarlar, Türkiye'ye göç ettikleri için yalnızca küçük bir mezarlık kalmış ve bu mezarların hiçbirinde mezar taşı yokmuş. Mezarlığın etrafındaki topraklar, Hristiyanlara ait olduğu için Müslüman Tatarlara ait bu mezarlığın arazisine de el koymak isteyen Hristiyanlar olmuş, ancak bu teşebbüslerden sonra kendi kendini korumak için mezarlığın etrafı derin bir çukurla çevrilmiştir (Miśkiewicz 1990: 99).

Sonuç

600 seneden uzun bir süredir Doğu Avrupa topraklarında yaşayan PLB Tatarlarının geçmiştten günümüze yaşattıkları ağırlıklı olarak geçiş dönemleriyle ilgili somut olmayan kültürel miras unsurları hakkında hazırladığımız bu incelemede PLB Tatarlarında kültürel miras, gelenek ve kimlik ilişkisini değerlendirdik. Bu bölgede yaşanan sosyal, kültürel ve siyasal tüm değişimlerin PLB Tatarları üzerinde etkisi olmuştur. Avrupa'nın doğusu olarak görünen bölgenin, Türklerin yaşadıkları tüm bölgelerin en batısında olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Rönesans'tan itibaren Avrupa toplumlarının teknolojik, siyasal ve sosyal olarak gösterdikleri hızlı değişim PLB Tatarlarını da ciddi seviyede etkilemiş ve sahip oldukları pek çok gelenek ve ritüelin zamanla büyük oranda zayıflaması ve bir kısmının icra edilememeleri nedeniyle tamamen unutulmasına neden olmuştur.

PLB Tatarları tarafından günümüzde sürdürülen gelenek ve ritüellerin önemli bir kısmının İslami bir renge bürünmüş olarak yaşatılan Türk inanç ve ritüelleri olduğunu görmekteyiz. Bunların bazıları İslami uygulamalarla o kadar bütünleşmiştir ki Polonyalı bilim insanları tarafından bu uygulamaların kökenleri Türk kültüründe değil, Arap ve İslam kültüründe aranmaktadır. Ancak yapmış olduğumuz araştırma ve incelemeler PLB Tatarlarının günümüzde devam ettirdikleri gelenekler üzerine kurulu kültürün eski Türk kültürünün unsurlarından oluştuğunu ve Türk Dünyasının diğer bölgelerindeki Türk boylarının gelenekleri ve somut olmayan kültürel miras unsurlarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu somut olmayan kültürel miras unsurlarının PLB Tatarlarının kimlik oluşumunda ve Tatar kimliğinin sürdürülebilir kılınmasında önemli bir role sahip olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Ancak, çoğu Tatar geleneğinin tarihsel süreç içinde belli seviyede değişmiş ve belli yerel unsurları da içerecek şekilde genişlemiş olduğunu da belirtmekte yarar görüyoruz. Koruyucu güce sahip olduğuna inanılan araba süsleri, kadınların ve çocukların kullandıkları nazar boncukları ya da kırmızı renkli süs eşyalarının eski ve yeni kullanımındaki işlevleri bu türden bir değişime örnek göstermek mümkündür.

Bir başka durum ise unutulmanın hatırlanması ve bazı somut olmayan kültürel miras unsurlarının yeniden canlandırılarak Tatar kültürel kimliğinin güç kazanmasıyla ilgilidir. Uzun zamandır PLB Tatarlarının sadece evlerinde ve özel günlerinde yaptıkları Tatar yemekleri artık işyerleri ve lokantalarda sunulmaya başlamıştır. Yine Tatar halk oyunlarını icra eden yeni gruplar oluşturulmuş, bu gruplar hem gençlere kendi millî

oyunlarını öğretmeye hem de belli kutlamalarda icra etmeye başlamışlardır. Tatar kimliğini yeniden güçlendirmeye yönelik yeniden canlandırmanın bir başka örneğini ise PLB Tatarlarında millî bayramların canlandırmasında görmekteyiz. Bu duruma *Sabantuj* ve *Nuvruz* Bayramlarını örnek gösterebiliriz. Üç ülkede düzenlenen ve farklı etnik grupların katılımıyla ülke çapında bir festival havasında kutlanan bu bayramlar, yalnızca Tatarlara değil tüm ülke halkına açık yapılmaktadır. Bütün bu yeniden canlandırma çalışmalarını hem Polonya hem de Litvanya ve Belarus'ta yaşayan Tatarlar arasında bir öze dönüş hareketi ve Tatar kimliğinin güç kazanması olarak değerlendirmek gerekir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Kanapatskaya Z. I. (Zorina İbrahimovna) 2004 <http://elib.bsu.by/bitstream/> (erişim tarihi 03.05.2021)
2. Kanapatskaya Z. I. (Zorina İbrahimovna) 2004 <https://elib.bsu.by/bitstream/> (erişim tarihi (03.05.2021)

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey. Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri. (Ed. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Aktaş, Erhan. "Türklerde ve Macarlarda Ant İçme ve Kan Kardeşliği". Acta Turcica Ed: Emine Gørsöy Naskali, Hilal Oytun Altun, 5/2: https://actaturcica.files.wordpress.com/2020/01/v_2_04.pdf, 2013.
- Artun, Erman. Türk Halkbilimi. Adana: Kahraman Kitabevi, 2017.
- Blake, Janet (2000). "On Defining Cultural Heritage." The International and Comparative Law Quarterly. Vol. 49, No. 1 (2009): 61-85.
- Chazbijewicz, Selim. "Duchowa kultura Tatarów Polskich Jako Integralny Element Kultury Pogranicza Słowiańsko-Muzułmańskiego". Acta Baltico-Slavica 37, (2013): 151-163.
- Chazbijewicz, Selim. "Zwyczaje i Obrzędki Religijne". Tatarzy Muzułmanie w Polsce. Ed.: Leon Bohdanowicz, Selim Chazbijewicz, Jan Tyszkiewicz. Gdańsk: Rocznik Tatarów Polskich, 1997.
- Drozd, Andrzej. "Piśmiennictwo Tatarów Polsko – Litewskich (XVI-XX w.) Zarys Problematyki". Piśmiennictwo i Muhiry Tatarów Polsko-Litewskich, Katalog Zabytków Tatarskich C. 3. (2000): 12-37.
- Durmuş, İlhami. "Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar". Millî Folklor 89 (Bahar 2011): 100-108.
- Duymaz, Ali ve Ayaz, Berna. "Balıkesir Yöresinde Kan Bağı ve Evlilik Dışı Akrabalık İlişkilerinde Ant". Acta Turcica Ed: Emine Gørsöy Naskali, Hilal Oytun Altun, 5/2; https://actaturcica.files.wordpress.com/2020/01/v_2_03.pdf, 2013.
- Dziekán, Marek M. "Magia i Tradycje Ludowe Tatarów Polsko-Litewskich". Piśmiennictwo i Muhiry Tatarów Polsko-Litewskich, Katalog Zabytków Tatarskich. C.3. (2000): 44-47.
- Ekici, Metin. "Somut Olmayan Kültürel Miras Neden ve Nasıl Korunmalı ve Nasıl Müzelenmeli: Sorunlar, Çözümler ve Ülkeden Örnekler". Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri. (2004): 15-20.
- Ekici, Metin. "Türk Kültüründe "Al" Renk". TDİD 16/2, (2016): 103-107.
- Ekici, Metin. "Türk Kültüründe Kardeşlik Kavramı ve Halk Anlatmalarında Kardeşlik". Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı. Konya. 2019: 487-494.
- Ekici, Metin. Halk Bilgisi (Folklor): Derleme ve İnceleme Yöntemleri. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2019.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2017). "Geçiş Dönemleri ile İlgili İnanışlar". Halk İnanışları El Kitabı. Ed.: Durmuş Arık, Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker Yayınları. 2017: 257-282.
- Harva, Uno. Altay Panteonu, Mitler Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2014.
- İnan, Abdülkadir. "Eski Türklerde ve Folklorunda Ant". Makaleler ve İncelemeler. C.1. (1998): 317-330.
- Kanapatskaya, Zarina İbrahimovna. Prazdnično – obriadovaya kultura beloruskih tatar. Ty. 03.05.2021. <http://elib.bsu.by>
- Korkmaz, Esat. Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü. 2. Baskı. İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi, 2008.
- Kruczyński, Stanisław. Tatarzy Litewscy, Próba Monografii Historyczno-Etnograficznej. Gdańsk Y.Y., 2000.
- Kumartaşoğlu, Satı. Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü. Konya: Kömen Yayınları, 2016.
- Lapicz, Czesław. Kitab Tatarów Polsko-Litewskich (Paleografia. Grafia. Język). Toruń: UMK, 1986.
- Miśkiewicz, Ali. Tatarzy Polscy 1918-1939, Życie Społeczno-Kulturalne i Religijne. Warszawa: PWN, 1990.

- Miskiniene, Galina. "Otçerk İstori i Kulturi Litovskih Tatar". Diaspori Niezavisimoy Nauçniy Jurnal. C. 2. (2005): 40-61.
- Oğuz, Öcal (2013). "Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras". Milli Folklor, 100 (Kış 2013): 5-13.
- Oğuz, Öcal (2018). Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? (3. Baskı), Ankara: Geleneksel Yayınları, 2018.
- Örnek, Sedat Veyis. Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki. Ankara: Bilgesu Yayınları, 2017.
- Örnek, Sedat Veyis. Türk Halkbilimi. Ankara: Bilgesu Yayınları, 2014.
- Roux, Jean - Paul. Altay Türklerinde Ölüm. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.
- Roux, Jean - Paul. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.